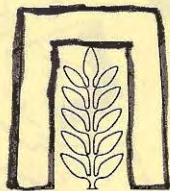

NIEUWSBRIEF

VAN

'DE TEREBINTH'

STICHTING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

jaargang 4
nummer 1
april 1990

secretariaat:
Postbus 222
3970 AE Driebergen

EXCURSIE IN HET GOOI
ZATERDAG 19 MEI 1990

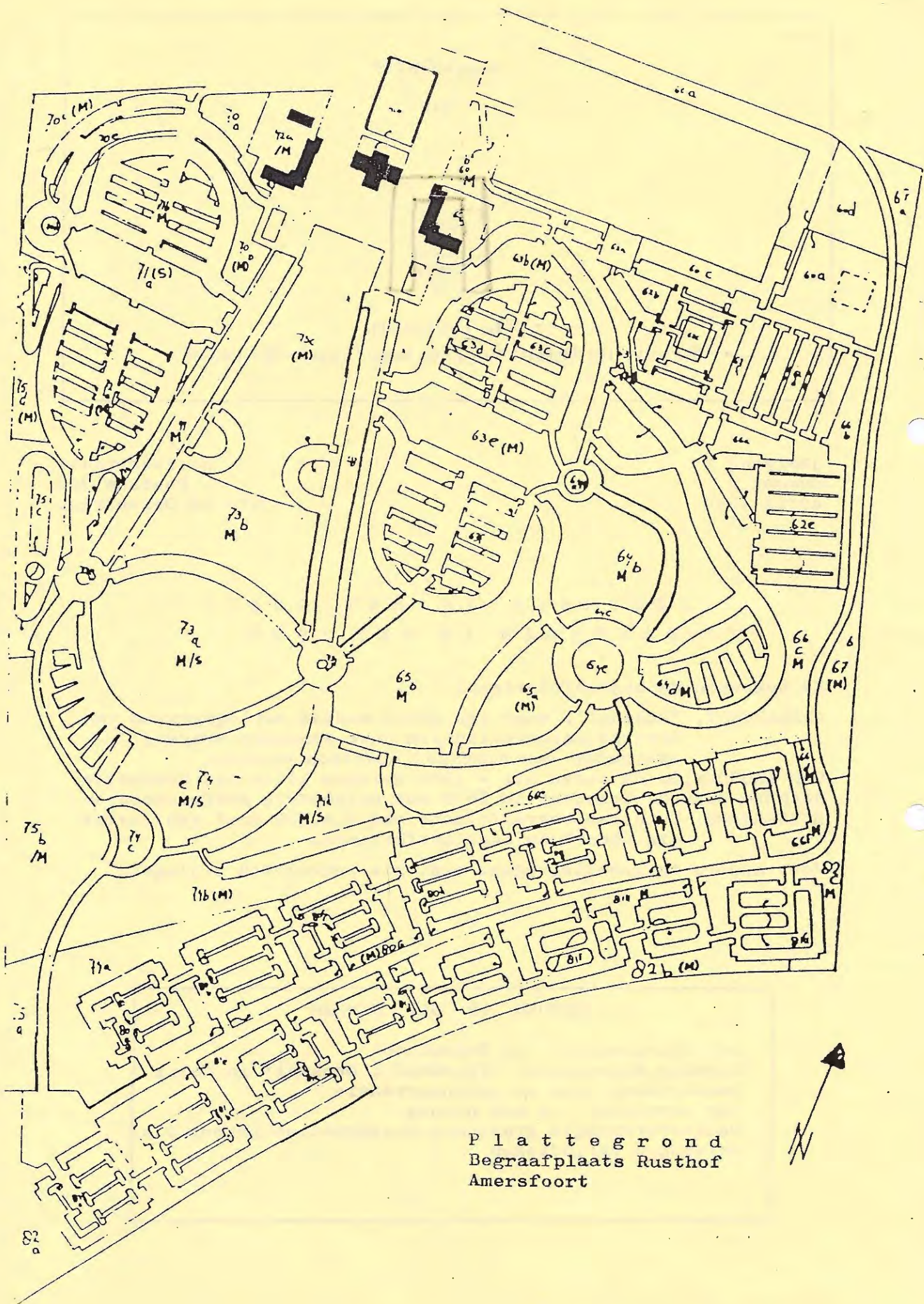
We bezoeken de begraafplaatsen:

AMERSFOORT, 'Rusthof', waar een groot aantal oorlogsgraven van diverse nationaliteiten onze aandacht vragen, waaronder een speciaal Russisch ereveld.
OUD LEUSDEN, Om de toren uit ± 1300 gelegen klein oud kerkhofje.
NAARDEN-BUSSUM, Gesticht in 1830 met bijzondere grafmonumenten.
MUIDERBERG, Lutherse begraafplaats met o.a. het graf van Justus van Maurik en oude grafkelders,

Voor nadere informatie, opgave e.d. zie ingesloten bijlage.

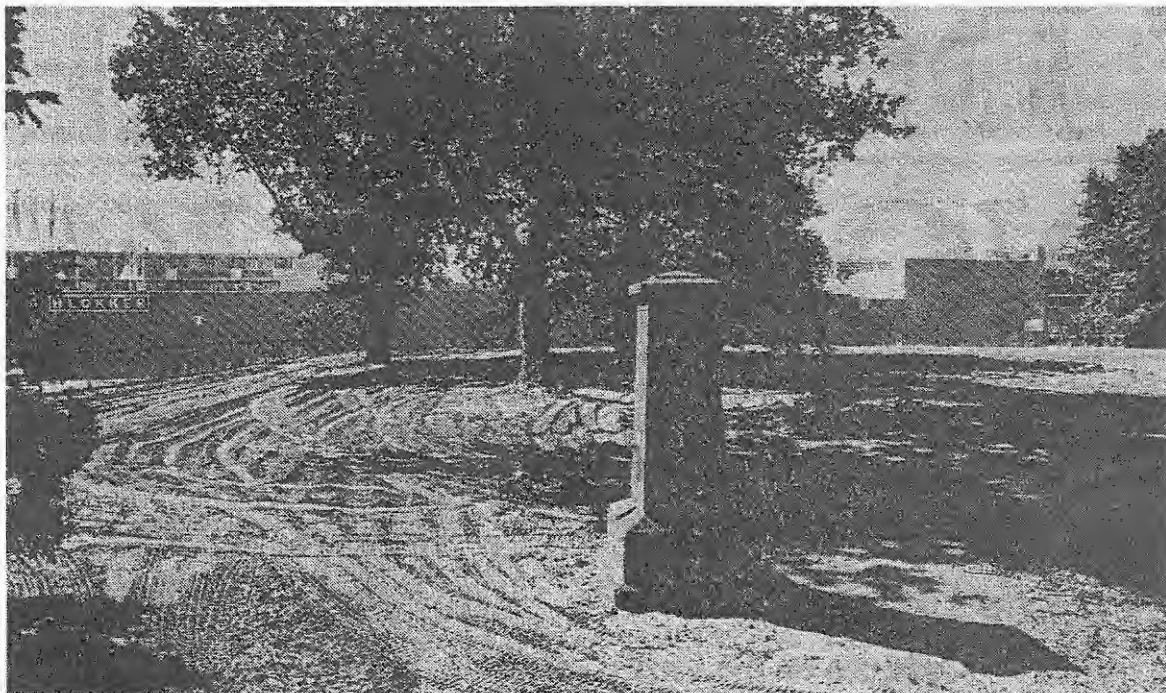
VERDER IN DIT NUMMER

Activiteiten van 'de Terebinth'
Verslag bijeenkomst 'Friedhof & Denkmal' in Mainz
Handleiding voor de inventarisatie
'De Terebinth' in het nieuws
Boekbespreking: A graveyard preservation primer e.a.
Ontvangen periodieken

Plattegrond
 Begraafplaats Rusthof
 Amersfoort

Steeds meer worden bestuursleden van de Terebinth betrokken bij problemen die zich voor doen op begraafplaatsen of in het algemeen bij de beheersproblematiek van oude begraafplaatsen

Nadat in de Nieuwsbrief van September 1989 reeds was bericht dat het proces om het behoud van de oude begraafplaats in Heerenveen was verloren heeft namens de Terebinth de heer Renssen in aanwezigheid van de heer Prinsen van de Heerenveense werkgroep en een vertegenwoordigster van het gemeentebestuur een twaalftal graftekens voor herplaatsing in het nieuw te maken parkje uitgezocht. Een 23 stoffelijke resten zijn herbegraven op de huidige begraafplaats onder behoorlijke belangstelling en aanwezigheid van het gemeentebestuur. Drie mooie oude bomen zijn op de oude plek blijven staan en het is nu afwachten hoe de tijdelijk opgeborgen monumenten in het nieuwe parkje tot hun recht zullen komen.

Begin 1989 is een intensief contact ontstaan tussen een aantal verontruste burgers van de gemeente Grijpskerk en de Terebinth, naar aanleiding van een krantenartikel van de groep, waarin de noodklok werd geluid voor de begraafplaatsen van de gemeente. Deze had n.l. plannen in voorbereiding een groot aantal zerken en stèles op de begraafplaatsen Grijpskerk, Visvliet, Kommerzijl en Niezijl te ruimen, omdat deze zich, volgens eigen maatstaven van de gemeente, niet in optimale staat bevonden.

Een gesprek van de zich intussen gevormde werkgroep en de Terebinth, de heren Renssen en Vlaanderen, enerzijds en het voltallige gemeentebestuur anderzijds relativeerde veel betreffende de uitvoerbaarheid van de plannen en een latere rondgang langs alle betrokken begraafplaatsen had tot resultaat dat de gemeentelijke ruimingsplannen werden opgeschort en de werkgroep zich actief zou gaan inspannen de in slechte staat zich bevindende monumenten te herstellen en de teksten van de onleesbaar geworden inscripties te verduidelijken, overigens zonder enige financiële ondersteuning vanwege de gemeente.

Inmiddels heeft de mooie zomer van 1989 tot resultaat gehad dat een belangrijk deel van de verwaarloosde zerken door de werkgroep zelf is hersteld, mede ook door gaven van de betrokken eigenaars der graven. De werkgroep functioneert sedert September nu als officieele werkgroep Grijpskerk van de Terebinth.

Dit eigen regionale initiatief kan zeker tot voorbeeld strekken voor gelijksoortige problemen in andere gemeenten. Voor informatie omtrent de gevolgde werkwijze volgt daarom hierbij het adres: Werkgroep de Terebinth Grijpskerk, Mevrouw L.J. Mulder-van der Horst, Oosterkade 4 9843 AG Grijpskerk.

Enige alarmerende krantenberichten in de Graafschapsbode attendeerde het bestuur op de situatie van de begraafplaatsen in de gemeente Doetinchem; deze werden als zeer verwaarloosd omschreven.

Nader informeel contact leidde tot een gesprek met de gemeentelijke monumentencommissie in November, waaraan namens de Terebinth deelnamen de heren van Dissel, Renssen en Vlaanderen. Het was een wederzijds oriënterend gesprek.

De gemeente Doetinchem kent 10 begraafplaatsen, waarvan 5 algemene begraafplaatsen, 3 katholieke-, een joodse- en een particuliere begraafplaats. Enkele van de algemene begraafplaatsen zijn reeds jaren geleden gesloten en, mede door de ontwikkeling van de infrastructuur van de stad zijn deze ongunstig komen te liggen. Vooral het oudste en kleinste kerkhof, gelegen aan de Ds van Dijkweg, wat in 1829 is gesticht en in 1891 is gesloten, is door kruising van drukke doorgaande wegen in de verdrukking gekomen. Te overwegen valt de zeer mooie monumenten aldaar, veelal van vroegere notabelen, te doen overbrengen naar een ander eveneens gesloten grotere begraafplaats aan de Loolaan, om vervolgens deze sterk verwaarloosde dodenakker tot een wandelpark te hervormen. De oorspronkelijk mooi opgezette groenstructuur geeft daar alle aanleiding toe. Een en ander is binnen de gemeente in nadere overweging. In principe zijn er gelden gevoteerd voor renovatie van hekwerk en structuur van andere kerkhoven.

Ook de Joodse begraafplaats kwam ter sprake. Deze ziet er zeer goed onderhouden uit, doch het herstel van de oude muur rond het kerkhof gaat de draagkracht van de thans kleine Joodse gemeente te boven.

De algemene opinie was dat deze muur hersteld moest worden.

Doetinchem heeft nog veel waardevolle grafmonumenten waar men zuinig op moet zijn.

We blijven attent op de ontwikkelingen.

Begraafplaats Ds. van Dijkweg
Doetinchem

Monument Brumsteede Assen

Op de oude begraafplaats aan de Kerkhoflaan in Assen blijken nog enige bijzondere monumenten te staan. Heel apart is het gietijzeren monument voor de familie Brumsteede.

De heer J.B.T. Kruiger in die plaats heeft het bestuur van de Terebinth geattendeerd op de vervallen staat van dit unieke stuk gietwerk. Een goed gedocumenteerd rapport, waarin het belang van het monument wordt geschetst uit het oogpunt van: Unicititeit-Stijl-Materiaal-Industriële Archeologie en Cultuurhistorie ligt ten grondslag aan de plannen een stichting te vormen om gelden te verkrijgen voor de restauratie. De kosten worden geschat op f 50.000.

De Terebinth heeft haar medewerking toegezegd en de documentatie verstrekt welke ten grondslag lag aan het herstel in 1987 van het grafmonument voor Jan Blanken in Vianen (zie Nieuwsbrief Jrg.3 No.1)

Ook in de eigen woonplaats van de heer Renssen ontdekte deze plannen om tot ruiming over te gaan op de begraafplaats de Eshof in Haren. Gesprekken met de betrokken wethouder, een gunstig uitgevallen discussie in de gemeentelijke commissie Ruimtelijke Ordening en enkele commentaren in de plaatselijke pers resulteerden in het afblazen van de plannen. De begraafplaats de Eshof ziet er bijzonder goed onderhouden uit, hier echter was de achtergrond de huurachterstand bij de oudere graven uit het begin van de eeuw en werd niet gekeken naar de staat van het graf zelf

Een andere aanslag op ons cultuurbezit van oude kerkhoven wordt ons bericht uit de gemeente Veendam.

In de plaats Wildervank, die tot die gemeente behoort, staat een mooie N.H. kerk uit 1687 temidden van een ,rechthoekig daaromheen aangelegd oud kerkhof. Dit kerkhof kent o.a. nog prachtige witmarmeren rijkgebeeldhouwde zerken van de ter plaatse bekende steenhouwerij de Wijs uit Veendam.

Een onlangs nieuw ontstaan meer, als gevolg van zanddelvingen ten westen van deze plaats, dient voor de plannen van recreatievaart een directe verbinding te krijgen met het oude waterwegenstelsel tussen Veendam en Wildervank, het Ooster- en het Westerdiep.

Uitgerekend daar waar het kerkhof ligt meent het gemeentebestuur de beste plaats gevonden te hebben om deze verbinding tot stand te brengen.

De Terebinth is in het begin van dit jaar om advies gevraagd, waarbij ter plekke de situatie is bezichtigd en een situatieschets werd gemaakt. Er blijkt tussen de woningbouw en het kerkhof, beide aan het Oosterdiep gelegen, een totale ruimte beschikbaar te zijn van omstreeks 5 meter, veel te weinig om een verbindingskanaal te graven ten behoeve van de pleziervaart zonder ernstige aantasting van het kerkhof zelf.

Gezien de structuur van dit kerkhof en de zich daarop bevindende monumenten, is ook het onttrekken van een gedeelte ervan ten behoeve van het graven van dit kanaal ten enen male ontoelaatbaar. Er is dan ook een negatief advies gegeven aan de gemeente. Ook Heemschut heeft zich de situatie thans aangetrokken.

Wij blijven de ontwikkelingen nauwkeurig volgen.

Situatie Kerkhof Wildervank

De Terebinth is eveneens betrokken geraakt bij het voornemen van het kerkbestuur van de Laurentiuskerkparochie in Heemskerk(N.H.) het oude kerkhof uit 1860 te ruimen. Het is de bedoeling de vrijgekomen ruimte bij het kerkplein te trekken. Het oude kerkhof is in 1968 gesloten en verkeerd in een zeer verwaarloosde staat.

Voor de restauratie van het kerkinterieur, de pastorie en het ruimen van dit kerkhof worden gelden verkregen door verkoop van een aangrenzend stuk grond bij deze begraafplaats; de verkoopmogelijkheid is weer afhankelijk van deze ruiming.

Weliswaar wordt herbegraving op het nieuwe R.K. kerkhof mogelijk gemaakt, maar vele oud Heemskerkers hebben juist op dit oude kerkhof hun familieleden liggen. Ook wil het bestuur, na ruiming, de oude grafzerken vernietigen, ondanks het feit dat daartussen zich mooie monumenten bevinden. De Terebinth heeft nader contact opgenomen, maar of de plannen al of niet worden gerealiseerd is nog onzeker.

L O S S E A A N T E K E N I N G E N

Bij de ingang van de Natuur-begraafplaats in Assel bij Apeldoorn, die zeer de moeite waard is, troffen we deze tekst aan van de beheerder.

Gelukkig dat niet overal machinaal voorbereekte stenen verplicht zijn, de natuur is altijd de beste steenhouwer.

o-o-o

Onlangs is te Groningen opgericht de stichting Memento Vivere. Deze nieuwe stichting trekt zich het lot aan van diegenen die een waardige uitvaart wensen.

Het is belangrijk op een goede persoonlijke manier afscheid van iemand te kunnen nemen om niet, als het zover is, terecht te komen in een z.g. standaard begrafenis die men niet wenst.

Daarom moet men de taboes omtrent het overlijden en begraven kunnen doorbreken, om in principe zelf tijdig vooraf de eigen uitvaart te regelen.

De stichting beperkt zich daarom tot het afscheid en de uitvaart en werkt in dit kader aanvullend op de activiteiten van de Terebinth. Het adres van de Stichting Memento Vivere is: Van Iddekingeweg 42-1 9721 CJ Groningen.

o-o-o

In het streekarchief van Tiel is onlangs het originele ontwerp uit de vorige eeuw teruggevonden, wat K. Zocher maakte van de oude begraafplaats Ter Navolging aldaar.

De kaart op stof gekleurd getekend, werd gevonden in het archief van de N.H. gemeente.

Deze begraafplaats, gesticht in 1786, is een van de oudste z.g. buiten-begraafplaatsen van ons land. Als zodanig valt deze dan ook als monument onder de beschermde begraafplaatsen van ons land.

Het is daarom desto merkwaardiger dat onlangs 19 van de 54 monumentale bomen zonder vergunning door de gemeente zijn gekapt. Een aantal inwoners van Tiel hebben hierover aan het gemeentebestuur vragen gesteld, doch ontvingen geen antwoord.

Of, en zo ja, hoe de gekapte bomen vervangen zullen worden is nog onduidelijk.

o-o-o

FRIEDHOF & DENKMAL JAARBIJeenKOMST IN MAINZ

Van 28 t/m 30 September 1989 hield onze zustervereniging, de Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal (AFD) haar jaarbijeenkomst in de opleidingsschool voor steenhouwers in Mainz-Hechtsheim.

125 deelnemers kende deze jaarvergadering met excursies, waaronder beheerders van begraafplaatsen, steenhouwers, beeldende kunstenaars, hoofden van plantsoendiensten, landschapsarchitecten, hoveniers, begrafenisondernemers, kerkelijke instanties en afgevaardigden van de Ministeries van Cultuur van de Bundesländer. Onder de deelnemers waren ook afgevaardigden uit Luxemburg, België de D.D.R. en Nederland. 'de Terebinth' was vertegenwoordigd door haar bestuursleden Renssen en Vlaanderen.

De AFD is al een oude vereniging, opgericht in 1951 als voortzetting van de Friedhofsreformbewegung uit 1921, is de werkgemeenschap een platvorm waar al de bovengenoemde functionarissen en ambachtslieden met hun soms zeer verschillende achtergronden het gezamenlijk belang van de begraafplaats en het monument behartigen. Per jaar verschijnt tweemaandelijks een goed uitgevoerd verenigingsblad, terwijl er naast de jaarbijeenkomst ook meerdere regionale bijeenkomsten en excursies worden georganiseerd.

Het hoofdthema van dit jaar was de opleiding van de steenhouwers in het ontwerpen en uitvoeren van individuele grafstenen, waar o.a. in Mainz een speciale opleiding voor bestaat. Deze cursus is bestemd voor leerlingen uit de Bundesländer Hessen, Nordrhein-Westfalen en Rheinland-Pfalz. Er zijn nog twee soortgelijke opleidingen in Duitsland. Men vindt hier nog de sporen van het oude gilde systeem: gezelschap, leerling en meester. Na het succesvol doorlopen van de school krijgt men het predikaat: Meister Steinmetz. De leerling wordt door zijn werkgever naar deze opleiding gezonden. De lessen zijn 3 dagen per week en de leerlingen worden in een hotel bij de school ondergebracht. Er waren op dit moment 50 leerlingen, waaronder ook enige meisjes.

In een rondleiding kon men hen actief en met enthousiasme bezig zien aan hun werkstuk in de verschillende werkplaatsen. Dit alles in hypermoderne ruimten met afzuigkappen die het geheel stofarm hielden. Ook kon men alle eerder gemaakte werkstukken van de leerlingen in een expositieruimte bewonderen. Bijzonder mooie voorbeelden waren te zien en hierbij blijkt dat het steenhouwersvak in Nederland wel op een veel lager peil staat vergeleken met onze oosterburen.

Deze rondleiding werd gevolgd door een discussie over het thema: 'Een op de persoon betrekking hebbend grafteken, een uitdaging voor de vakman en zijn opleiding'. De dood en het gebeuren er om heen zit niet in de taboesfeer zoals in ons land, men besteed veel meer zorg aan het graf en een passend monument.

De middag werd gereserveerd voor een bezoek aan het Hauptfriedhof in Mainz. Deze begraafplaats, 31 ha groot, is tegen een heuvel aangelegd in 1803. Lang geleden werd op deze plaats ook al begraven, hetgeen bevestigd werd in 1831, toen bij graafwerkzaamheden een Romeinse grafsteen werd gevonden met de tekst: 'Hier ligt Gnaeus Musius, zoon van Titus, uit de galerische burgerklasse van Veleia, drager van de adelaar van het 14e legioen, 32 jaar oud, waarvan 15 jaar in dienst. Zijn broeder kapitein Marius Musius liet deze steen plaatsen'. Kort daarop werden nog meerdere Romeinse grafstenen gevonden.

De begraafplaats zelf is rechtlijnig aangelegd; tussen 1803 en 1988 hebben er 340.000 bijzettingen plaats gevonden.

Wat meteen opvalt zijn de prachtige grafmonumenten, juweeltjes van vakwerk, de meeste vervaardigd van rode Wezerzandsteen, maar ook marmer komt voor. Dat in dat deel van Duitsland veel oorlogen hebben plaatsgevonden, bleek uit de vele gedenkstenen uit de 'krijg' met Napoleon I en III en uit de laatste twee wereldoorlogen; er is ook een Frans garnizoens gedeelte met 682 graven.

Ook kent deze begraafplaats een aantal mausolea, welke aan een laan boven op de heuvel staan. Op de begraafplaats vinden nog steeds ter aarde bestellingen plaats, maar men moet dan wel DM 6000 voor een graf betalen. Voor minder draagkrachtigen is men aangewezen op andere begraafplaatsen.

S'avonds werd de Mainzer Dom bezocht, gebouwd in de 12/13e eeuw, waar voor de deelnemers een orgelconcert werd gegeven door de Dom organist Albert Schönberger. Na dit concert vond een rondleiding plaats door de pastor.

De Mainzer Dom is aan kunstschaten veruit de rijkste Duitse kerk. Voor nagenoeg alle Aartsbisschoppen en bisschoppen zijn er prachtige grafmonumenten in weszandsteen opgericht, de meeste, wegens plaatsgebrek, in de vorm van een epitaaf tegen de pijlers van het schip welke een doorlopend beeld geven van de gotiek tot aan het klassicisme. Bij het koor zijn de latere graven (1600-1700) te vinden. Deze bisschoppen zijn knielend in marmer uitgehakt, devoot biddend voor het altaar. Hoewel met veel pathos, raakt men onder de indruk van het vakwerk van deze, veelal Italiaanse, beeldhouwers. Alles is uit een stuk gehakt, de kleding met al de franje, knoopjes, kwastjes e.d. geheel naar de werkelijkheid.

De volgende dag hield Dr Horst Claussen uit Bonn een voordracht over 'de ontwikkeling van het grafmonument in midden-Europa tot 1800! Deze lezing is in verkorte tekst geïllustreerd weergegeven in 'Friedhof und Denkmal No:6, 1989.

De middag was wederom voorbestemd voor een excursie, dit maal naar de tentoonstelling 'Grab und Grabmal' op de Bundesgartenschau in Frankfurt. Daar stond een voorlichtingsabri, waar een videofilm vertoont werd over grafverzorging. In Duitsland is het verzorgen van graven vaak in handen van partikulieren, ook is er een speciale opleiding voor Friedhofsgärtner. In de tuin werd een expositie getoond van grafmonumenten ingezonden door verschillende, met name genoemde steenhouwers. Zeer fraaie monumenten, mooi ambachtswerk uitgevoerd in verschillende materiaalsoorten, de meeste in de verticale stèle vorm, doch voor urnengraven ook kleine zerken. Ook aan de grafbeplanting was veel aandacht besteed, zodat de combinatie monument en kleur en vorm van de beplanting een geheel vormde.

De laatste dag was geheel gereserveerd voor de excursie naar de gemeente agglomeratie Flieden in Hessen. Deze omvatte behalve het plaatsje Flieden zelf, de gehuchten Buchenrod, Magdlos, Ruckers en Schwegen.

In het kort de geschiedenis:

De grafbedekking op deze begraafplaatsen bestond voornamelijk uit zwarte gepolijste stenen. Het was burgemeester Ludwig Ebert een doorn in het oog. In 1977 startte hij, samen met Dr Hans Kurt Boehlke, de secretaris/directeur van de AFD een autoriteit op grafmonumentengebied in Duitsland, een actie 'meer cultuur op het kerkhof'. Het opstellen van bij de tijd aangepaste begraafplaatsreglementen en de voorlichting aan de bevolking met betrekking tot moderne vormgeving van de begraafplaats werd de basis voor de veranderingen van de gemeentelijke begraafplaatsen in Flieden en omgeving. Met veel geduld en moeite is de oude begraafplaats bijna volledig veranderd, slechts enkele graven herinneren nog aan vroegere tijden. Denkt u eens in..., alle zwart gepolijste grafzerken werden met toestemming van de eigenaars, verwijderd en vernietigd. Met steen- en beeldhouwers van naam werden nieuwe monumenten geplaatst. Het resultaat was er dan ook naar, prachtige individuele monumenten in een goed kader geplaatst.

Enkele grepen uit het nieuwe reglement:

- De graftekens dienen als vormgeving, bewerking en aanpassing aan hun omgeving aan hoge eisen te voldoen.
- Het materiaal dient ambachtelijk te worden bewerkt, politoeren en fijnschuren is verboden.
- Monumenten dienen wat vormgeving en afmeting betreft, verschillend op elkaar te worden afgestemd.

Door het direct persoonlijke contact van de burgemeester met de bevolking van zijn gemeente zijn zulke acties mogelijk gebleken. Financieel kon dit alles rond gemaakt worden door: de nabestaanden, de gemeente Flieden zelf, het distrikt en de kerkgenootschappen.

Een goed aandenken aan een buitengewoon geslaagde bijeenkomst.

Wim Vlaanderen

PERSBERICHT

Op zaterdag 9 juni 1990 van 13.00 uur tot 17.00 uur wordt op de
Begraafplaats Oud Eik en Duinen te 's-Gravenhage een

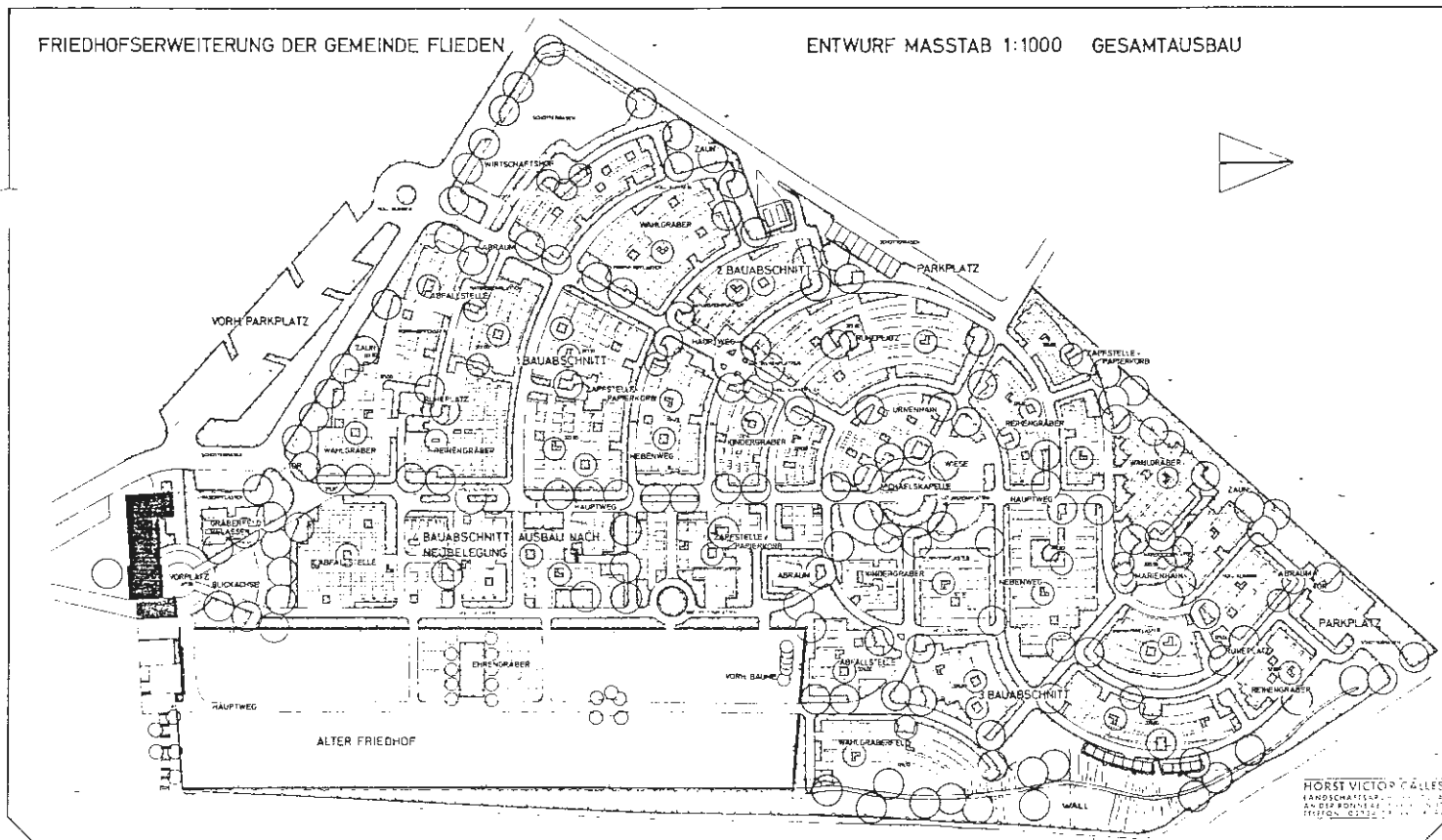
OPEN DAG

gehouden ter gelegenheid van:

- de renovatie van der ruïne op de begraafplaats
- het aanbrengen van de textiele wandobjecten in de aula van de begraafplaats
- het verschijnen van het boek Stilleven in Steen.

Op boeiende wijze wordt in Stilleven in Steen de rijke historie van Begraafplaats Oud Eik en Duinen beschreven. Het boek is verlicht met circa 80 foto's en is op die dag te koop voor de voordeelprijs van fl. 26,50 inclusief B.T.W.

IEDEREEN IS HARTELIJK WELKOM

PERSBERICHT.

W.P.R.A. Cappers, Stilleven in steen. Een nieuwe kijk op de geschiedenis van de begraafplaats Oud Eik en Duinen te 's-Gravenhage (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1990, ISBN 90 242 5132 X, ongeveer 192 p.).

In het boek wordt een schets van de geschiedenis van de begraafplaats Oud Eik en Duinen te 's-Gravenhage gegeven. De historie van de ruïne op de begraafplaats en de stad gaat terug tot de dertiende eeuw. Er hebben altijd nauwe banden tussen deze dodenakker en de residentie bestaan. Daarom geeft deze publicatie niet alleen inzicht in het verleden van Oud Eik en Duinen maar ook van 's-Gravenhage.

Het verhaal bestaat uit drie gedeelten. Eerst wordt verteld, hoe Eik en Duinen in de dertiende en de veertiende eeuw een centrum van katholieke geloofsbeleving werd. In de periode 1234-1256 liet graaf Willem II van Holland ter bevordering van het zieleheil van zijn overleden vader Floris IV de kapel van Eik en Duinen bouwen. Vanaf 1331 kreeg de kapel ook een functie als parochie en daarmee als begraafplaats. Bovendien stond Eik en Duinen in elk geval sinds 1396 bekend als bedevaartplaats, waar tot Maria of Christus werd gebeden.

Het volgende deel laat zien, op welke wijze de kapel vanaf de zestiende eeuw steeds minder een centrum van het katholieke geloofsleven werd. Nadat 's-Gravenhage tot de Hervorming was overgegaan, werd de kapel in 1581 op bevel van het gewestelijke bestuur grotendeels gesloopt. Toch werd getolereerd, dat Haagse katholieken in de zeventiende en de achttiende eeuw de plek rond de ruïne als bedevaartplaats, begraafplaats en bedeplaats gebruikten. In 1595 was de grond rond de ruïne echter in particuliere handen overgegaan. Mede daarom kreeg de commerciële exploitatie als algemene begraafplaats in de negentiende eeuw de overhand.

Tenslotte wordt getoond, hoe Eik en Duinen met de groei van 's-Gravenhage tot een dodenstad uitdijde. In de negentiende eeuw speelden de ondernemers met succes in op de behoefte aan familiegraven. Dit nieuwe beleid werd in de jaren 1830-1836 door de plaatsing van de zuil van Eik en Duinen gesymboliseerd. In de twintigste eeuw leek de verwereldlijking van de samenleving het verval van Oud Eik en Duinen in te luiden. Doordat de begraafplaats sinds 1978 onderdeel van een uitvaartconcern is en tevens als wandelpark wordt aangeprezen, is Oud Eik en Duinen nu weer bloeiend bedrijf.

In het, in opdracht van 't Statenuys Holding B.V. geschreven boek, is het betoog telkens met concrete verhalen afgewisseld. Verder is de tekst met foto's en kaartjes verluchtigd en verduidelijkt. Via een verklarende woordenlijst zijn enkele minder gebruikelijke begrippen uitgelegd. Een overzicht van de gebruikte bronnen en literatuur en een notenapparaat vormen mede een handreiking aan de lezer, die meer wil weten. Het boek als geheel wil uitdrukking geven aan de idee, dat ruïne, zuil en graven op de begraafplaats Oud Eik en Duinen een stilleven in steen vormen, waarin het verleden van 's-Gravenhage veelzeggende sporen heeft nagelaten.

Drs. W.P.R.A. Cappers,
Kleefseplein 209,
6834 AH Arnhem.
085-210603.

De Terebinth ontving een aantal nieuwe uitgaven waarvoor we de schenkers zeer dankbaar zijn.

Lynette Strangstad, A graveyard preservation primer, 1988, 126 pag. 27 illustr. ISBN 0-910050-90-2. + f 25,-. Amer. Ass. f. State & Local History

Bepaald een aanwinst is dit zeer instructieve boekje, wat wij ontvingen via ons nieuwe contact met de Association for Gravestone Studies in de U.S.A. De uitgave is een handleiding in de trant van 'hoe doe ik het' over de diverse aspecten van grafbescherming en inventarisatie, samengesteld uit eigen ervaring van de auteur.

Zij schetst eerst het belang van de oude kerkhoven als openluchtmusea, waar de oudste steenhouwerskunst van Amerika te vinden is.

Bij elke bescherming is een basisplan noodzakelijk. Wat heeft de hoogste urgentie en wat kan wachten tot later.

Zij is voorstander van zelfwerkzaamheid, mits met grote interesse en zorg wordt gewerkt. Daarbij geeft de auteur 8 punten van belang aan:

Wie heeft de eigendomsrechten?

Wat is de huidige beveiliging van de begraafplaats?

Is er reeds documentatie over beschikbaar?

Welk restauratie- en conservatiewerk is noodzakelijk en wat kost de eventuele professionele hulp daarbij?

Is archeologisch onderzoek nodig?

Is herstel van het landschappelijk ontwerp noodzakelijk?

Hoe kun je de publieke belangstelling voor de plaats activeren?

Welke fondsen voor blijvend onderhoud zijn aan te trekken?

Een veel toegepaste methode voor het overnemen van tekst en iconografie is in Amerika het z.g. 'stone rubbing', het afwrijven van grafstenen met een contrastmiddel als kalk of krijt, nadat men eerst daarover een vel papier heeft gelegd. Men krijgt dan een negatiefkopie van de afbeelding. Hoewel dit bij goed gebruik een onschuldige kopieermethode is, kunnen de achterblijvende resten kopieermateriaal toch de steen wel beschadigen.

Ook geeft Lynette Strangstad goede raadgevingen voor het fotograferen der stenen bij verschillende lichtinval, waarbij de hier afgebeelde

tekeningen ter illustratie dienen, evenals de nummering der foto's.

Uiteraard dienen de gemaakte opnamen op een plattegrond van de begraafplaats ingetekend te worden.

Een apart hoofdstuk behandelt beschadigingen o.a. bij liggende half begraven stenen door grasmaaimachines, gebruikte onkruidbestrijdingsmiddelen etc.

Ook aan het conserveren van fragmenten is gedacht, evenals het restaureren en herplaatsen. Het traceren van begraven stenen met een smalle ijzeren staaf of dunne wandelstok met punt is illustratief in beeld gebracht.

Een aantal addenda met o.a. inventarisatieformulier en glossarium besluiten dit zeer nuttige boekje.

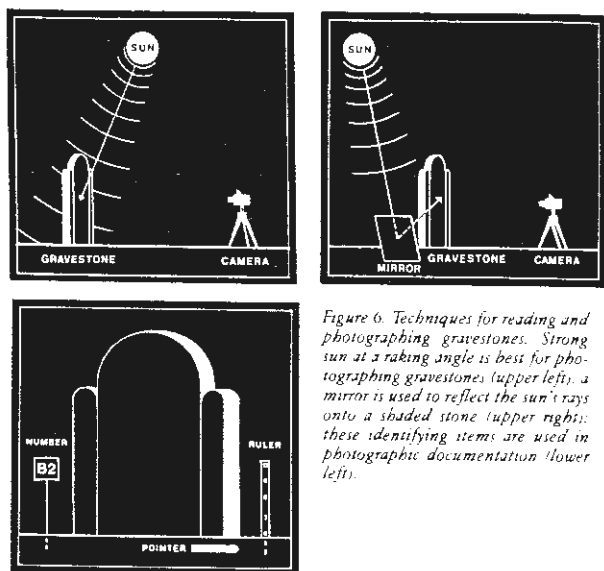

Figure 6. Techniques for reading and photographing gravestones. Strong sun at a raking angle is best for photographing gravestones (upper left); a mirror is used to reflect the sun's rays onto a shaded stone (upper right); these identifying items are used in photographic documentation (lower left).

Een andere uitgave van overzee is:

Deborah E.Trask, Life how short, eternity how long. Gravestone carving and carvers in Nova Scotia (Canada), 1978, 100 pag., 142 illustr.
ISBN 0-919680-12-7 Nova Scotia Communications and Informations Centre
Box 2206 Halifax N.S.B3J 3C4

Dit zeer illustratieve boek geeft een overzicht van de symboliek die op de grafmonumenten in dat land te vinden zijn.

Naast de veel voorkomende gestyleerde engelenkopjes, zien we daar ook de Schotse distel, trompetfiguren, treurwilgen, handen, vrijmetselaarsfiguren, Adam en Eva met boom en slang, alsmede een aantal gietijzeren, bronzen en granieten monumenten.
Prachtig is ook de belettering van de grafzerken.

o-o-o

Begraven in den Haag. W.J.Innemée en Zn 1887-1987, 72 pag.68 illustr.
ISBN 90-70482-58-4. Historische Reeks Den Haag, deel 2. Uitg. Matrijs/ Utrecht
Prijs f 19,90.

De uitgever stuurde ons dit aardige, goed geïllustreerde boekje.
Het geeft een overzicht van honderd jaren begraven in den Haag en het evenzo lange bestaan van de begrafenisonderneming 'Simplicitas' van W.J.Innemée en Zonen.

Het komt niet vaak voor dat in een historische reeks ook een deeltje verschijnt over begraven, de hof- en regeringsstad de Haag is dat zeker waard.

Nadat de kerken en kerkhoven overvol werden, verscheen aan de rand van de stad in 1715 het Noorderkerkhof, wat tot 1830 als zodanig heeft gediend, doch in 1833 werd geruimd. De oudste begraafplaats was echter Eik en Duinen, thans Oud Eik en Duinen genaamd, waar in 1247 reeds begraven werd rondom een Mariakapel. In 1694 volgde een Joodse begraafplaats aan de Scheveningseweg, in 1778 de ommuurde grafkelders van 'Ter Navolging' en dan gaat het sneller in 1830 werd de Algemene Begraafplaats aan de Kerkhofslaan geopend, in 1831 de Rooms Katholieke er tegenover en in 1890 volgde tot slot in die eeuw Nieuw Eik en Duinen. Door W.J.Innemée werd in 1887 'Simplicitas' opgericht en dit is nog steeds een van de oudste, nog bestaande ondernemingen.
Op vlot geschreven wijze komen we het een en ander te weten over het vroegere koetsen en autogebruik, de opkomst van de crematie, de cooperatie, veranderingen in tradities en professionalisering.
Een aanwinst voor de funeraire literatuur.

o-o-o

Philippe Ariès, Het beeld van de dood, 1987, 240 pag. 250 illustr.
ISBN 90-6168-271-1. Uitgave SUN Nijmegen. Prijs f 34,50

Ter bespreking ontvingen wij 'Het beeld van de dood', de vertaling van 'Images de l'homme devant la mort' van de bekende Franse historicus Ariès. De 'Images' is de illustratieve weergave van de teksteditie die in het Nederlands als 'Het uur van onze dood' is verschenen.

Vele kunstenaars, schilders en beeldhouwers, maar vooral de laatsten hebben de eeuwen door het vergankelijke, de vanitas, uitgebeeld op schilderij, gravure en op de monumenten van kerken en kerkhoven. De oude heidense symboliek, veelal overgenomen door het christendom, gaf hier alle aanleiding toe.

Het gehele doodsgebeuren trekt dan ook in 'het beeld van de dood' in vogelvlucht aan ons voorbij: de begraafplaats van vroeger en nu, maar vooral de graftekens, monumenten met gisants, priants, portretten en bustes, naast de vele symbolische voorwerpen. Ook het sterfbed, het opbaren, de stoet en de ter aarde bestelling komen aan bod, evenals de dood, de smart en het hiernamaals.

Een overvloed van de meest sprekende beelden uit Europa begeleid door een korte bondige tekst.

Helaas komen voorbeelden uit de recente grafcultuur niet aan bod, wat ons een gemiste kans lijkt. Overigens is dit picturale boek een ruime verspreiding waard.

Achter de schermen wordt hard gewerkt de eerste praktijkgids van de Terebinth, 'Handleiding voor de inventarisatie van begraafplaatsen' nog voor de zomer beschikbaar te hebben.

Op deze en de volgende pagina geven wij u al een idee van de inhoud:

HANDLEIDING

VOOR DE

INVENTARISATIE

VAN BEGRAAFPLAATSEN

Deze handleiding is een eerste poging om tot een systematisering te komen van inventarisatie-methoden. Op het eerste gezicht lijkt het misschien eenvoudig, maar in feite is het een gecompliceerd proces. Voor het BEHOUD van veel cultuurgood is het echter onmisbaar. Wij hopen danook dat vele lezers van dit boek die getroffen zijn door het belang en de vele aspecten van begraafplaats en grafteken, zich zullen melden om als vrijwilligers in kleine groepjes een of meer begraafplaatsen in hun woonomgeving te gaan inventariseren in nauwe samenwerking met de stichting "De Terebinth", die deze werkzaamheden kan ondersteunen, begeleiden en organiseren.

HET OPZETTEN VAN INVENTARISATIE - SYSTEMEN

Zin of onzin van "totale inventarisatie"

Moeten alle graftekens op een begraafplaats in een inventarisatie worden opgenomen? Voor heel Nederland zouden dat er dan miljoenen zijn. Er zou een groot computergeheugen nodig zijn om die zee van informatie op te slaan. Heel ons "stenen archief" zou dan vastliggen. Dat klinkt heel grondig en ook heel democratisch. Geen discriminatie tussen mooie en gewone graftekens.

Maar als je over zulk een landelijke totale inventarisatie gaat nadenken blijkt al gauw die die niet zinnig is. Allereerst: er zijn veel completere PAPIEREN archieven waarin alle namen van alle Nederlanders zijn vastgelegd met de relevante data . Op de begraafplaatsen ontbreken miljoenen doden, hetzij omdat hun graven reeds geruimd zijn, hetzij, omdat ze gecremeerd werden en hun as verstrooid. Het stenen archief is dus incompleet. Maar bovendien beschikken de meeste begraafplaatsen over grafregisters, waarin alle graven op naam en eigenaar zijn ingeschreven. En tenslotte, wat zou men dan hebben aan zo'n nationaal register waarin men de bijzondere dingen zou moeten opzoeken als spelden in een hooiberg ? Dat lijkt niet op te wegen tegen de enorme inspanning en kosten die vereist zouden zijn. Wij streven totale inventarisatie danook niet na.

Dan doet zich aanstonds de vraag voor: wat dan WEL inventariseren ? Welk graf behoort wel nader onderzocht en beschreven te worden, en welk niet. Als we dat vanuit theoretische overwegingen en vanuit oriënterend veldwerk nader analyseren, blijkt dat wij uitkomen op verscheidene soorten SPECIFIEKE INVENTARISATIES. Die zullen wij nu achtereenvolgens bespreken.

SPECIFIEKE INVENTARISATIES

Beschermingsinventarisatie

Cultuurhistorische inventarisatie

- grafteken typologie
- materiaal gebruik
- grafische verzorging
- iconografie - symboliek - heraldiek
- beeldhouwer of steenverwerkingsbedrijf

Historisch-biografische inventarisatie

- genealogie- tekst - verzen en foto op het graf

Thematische inventarisatie

Biologische en landschappelijke inventarisatie

UITVOERING IN DE PRAKTIJK

Selektie

Het veldwerk

Het inventarisatieformulier

De beeldopname (foto)

Vastleggings fase

De redactie ontving op ruilbasis een aantal periodieken, waaronder als proef een drietal nummers van:

DEUTSCHE FRIEDHOFSKULTUR, Jahrgang 79(1989) en 80(1990). Een uitgave van Verlag Dr Rudolf Georgi GmbH & Co KG, Theaterstrasse 77, D5100 Aachen

Dit goed geïllustreerde vaktijdschrift voor de begraafplaatsbeheerder verschijnt maandelijks in een omvang van 50 pagina's en kent, naast algemene artikelen een thematische nummerindeling.

Voor 1990 staan de volgende onderwerpen centraal: Verkoopkiosken en buroorganisatie - Lenteboden: primula's, viooltjes en ranonkels - Begraafplaatstechniek - Perken en balkonplanten - plantenbescherming en voeding rozen - boomverzorging - grond en substraten - grasperken en verzorgingsbloemstukken bij herdenkingsdagen - Financiering en vestiging en Grafmonumenten.

Uit de ontvangen nummers vermelden wij de volgende artikelen:

Flieden: Es geht auch anders (zie verslag jaarbijeenkomst AFD, elders in dit nummer) - Beisetzungsarten in der B.R.D. - Der Eingang zum Friedhof Gräber und Stelen auf dem Kirchhof von Pakens (Ostfriesland) met veel zeer fraaie wapenstèles - Das Blumenfachgeschäft am Friedhof - Bau von Wegen und Plätzen auf dem Friedhof - Primula vulgaris und Viola wittrockiana - Clonmacnois, die grösste Ruinenstätte Irlands und Glochenträger

Voor allen die werkzaam zijn bij, of geïnteresseerd zijn in kerkhof en begraafplaats is dit een onmisbaar goed gedocumenteerd vakblad.

HET UITVAARTWEZEN, Jaargang 44 5,6 en 45 1 1989/1990, Tweemaandelijks uitgave van de N.U.V.U. den Haag.

Ook hieruit een selectie van de inhoud:

Een zoektocht naar het treurdicht op Leidse begraafplaatsen - Grafteksten uit vorige eeuwen zeggen meer - Tweeduizend jaar oude crematieputten - Ambtenaren en lijkbezorging - de Burgemeester zorgt voor snelle beslissingen - Tradities in rouwkleding - Symposium over de dood (Utrecht) - Minimaliseer aantal voortijdige opgravingen en Burgerlijke stand en het uitvaartwezen.

FRIEDHOF UND DENKMAL, Jahrgang 34 4/5,6(1989) en 35 1,2(1990. Uitgave A.F.D., Ständeplatz 13 D-3500 Kassel

De uitgave van onze zustervereniging in Duitsland heeft met ingang van het nieuwe jaar een modernere uitvoering gekregen waarmee de redactie gelukkig wenst kan worden.

De laatst verschenen nummers van 1989 stonden in het teken van de jaarvergadering in Mainz met artikelen over: 'Grablegen im Dom zu Mainz - Der Hauptfriedhof zu Mainz en Sonderschau Grabpflanzung und Grabmal der Bundesgartenschau in Frankfurt/Main' Ook aan de begraafplaats in Flieden werd ruime aandacht besteed. 'Zur Geschichte des Grabmals in Deutschland bis um 1800! de voordracht van Horst Clausen met 15 foto's, is ook vermeldenswaard. Het Januarinummer werd geheel gewijd aan de 65ste verjaardag van Dr Hans, Kurt Boehlke, een indrukwekkende bibliographie van zijn schrifturen, alsmede voorbeelden van verschillende door hem ontworpen oorlogsslachtoffermonumenten. Het Februarinummer staan ontwerpen van stèles en zerken van de beeldhouwer Heinz-Leo Weiss uit Nürnberg.

NATUURSTEEN, orgaan van de Alg. Bond van Natuursteen bedrijven (ABN) Jaargang 42(1989) 11,12 en 43(1990) 1,2

De A.B.N. heeft een goed geïllustreerd maandblad, waar, naast vaknieuws ook eenenkele keer voor Terebinth nieuwsbrief lezers iets te vinden is. zoals: Jan van Schaffelaar op een voetstuk - Computer in de steenhouwer

Een nieuweling onder de grafmonument literatuur is voor ons deze 'Newsletter', die het Amerikaanse werelddeel bestrijkt. Inmiddels is een vaste afspraak voor regelmatige toezending van dit mededelingenblad gemaakt.

Uit de veelzijdige berichtgeving noteerden wij bij 'Letters from Scotland' een vraag over de oorsprong en betekenis van de z.g. GREENMAN op grafstenen. Het betreft hier een kop, half mens, half dier of duivel, een grotesk hoofd met gestyleerd bladwerk om het gezicht; soms is de uitdrukking droevig, soms ook grimmig of sinister. Enkele 'Greenmen' hebben een uitstekende tong en oren als bladeren, een slag tand, soms ook gecombineerd met een slang of een hoorn des overvloeds (zie voorbeeld) Deze 'Greenman' komt voor op 17de en 18de eeuwse stèles en tombes in de Schotse laaglanden, speciaal rond Edinburgh.

Gesuggereerd wordt door de vragenstelster, Betty Willsher, dat het hier een afbeelding van de dood van het zondige vlees betreft.

Cora Greenaway bericht over het voorkomen van het vlindersymbool op de Groningse grafzerken en Robert Van Benthuisen over het dodeneiland van Venetie, San Michele.

Onder de titel: 'Hot Tombs, the last yuppie status symbol', vertelt Michael Specter uit Baltimore, U.S.A.

Plotseling is een generatie, die eerst geleerd heeft niemand boven de 30 jaar te geloven en die bevrediging zocht in een opstapeling van aardse goederen, over het denkbeeld gestruikeld van een eventueel overlijden.

Niet met het verzet, wat men verwacht zou hebben van de 'Woodstock'-generatie, nee.... zij kopen grafplaatsen in aantallen.

Yuppies zien de toekomst en dat is de dood. Volgens de 'Pre-Arrangement Association', welke begrafenisondernemers, begraafplaatsbeheerders e.a. omvat, zijn de succesvolle jongeren met weinig zorgen voor de toekomst de motor achter de groeiende, 'multibillion-dollar death business'.

De meest dure beschikbare graven op de beste begraafplaatsen van de grote steden, die duizenden dollars kosten, gaan grif weg.

Als je niet een minimum entreegeld betaald van \$ 15.000, kun je vergeten in Westwood Village Memorial Park in Los Angeles een plaats te kunnen krijgen aangewezen, de begraafplaats waar Marilyn Monroe rust. De echte 'avant-garde' laat zich echter niet wegmoffelen. Dezen, als ze komen te overlijden, betalen vooraf \$ 125.000 om hun lichamen te laten invriezen en in vloeibare stikstof te conserveren. Zij worden dan bewaard in roestvrij stalen capsules, verbonden met allerlei electronica om een constante temperatuur te kunnen aanhouden.

De A.G.S. research is begonnen met een project op lange termijn om de bekend zijnde steenhouders van grafmonumenten in de U.S.A. uit de periode 1650 - 1875 via de computer vast te leggen. Ideaal zou zijn een complete inventaris te krijgen van de data van deze steenhouders en hun werk, de spreiding van hun activiteiten, hun leerlingen en andere bijzonderheden.

De 'Newsletter' is een goede aanwinst voor ons contact overzee.

DE UYTVAERT, tweemaandelijks uitgave, Postbus 139, 2170AC Sassenheim, heeft een bericht over de activiteiten van de werkgroep Grijskerk van de Terebinth. Deze is, ondanks de tegenwerking van het toenmalige gemeentebestuur van die plaats, erin geslaagd een dreigende ruiming van vele nog goede grafmonumenten te voorkomen en een belangrijk deel van de oude begraafplaats met eigen middelen te restaureren. Ongeveer 15 werkgroep leden zijn vrijwel elke zomerse zaterdag op toerbeurt present om bepaalde stenen recht te zetten, of de belettering te verduidelijken. Het kan echter nog wel enige jaren duren voor alle 300 te herstellen monumenten zijn opgeknapt.

OOIT, uitgave van de Kon. Ver. voor Facultatieve Crematie, Van Stolkweg 29a 2585JN den Haag, verschijnt tweemaal per jaar.

Ook dit blad is overgegaan op themanummers. In 1989 werden de thema's 'Uitvaart en milieu' en 'Kunst op de scheidslijn' behandeld, het eerste nummer van 1990 is gewijd aan 'Dodenherdenking: een rouwproces door de generaties heen'.

Hoewel de opmaak van het blad wat 'druk' overkomt met veel koppen van zwarte letters, is de inhoud zeer informatief.

Wij noemen: Wonen met uitzicht op zerken en perken - Een berg as van 100.000 kilo - Tien tot twintig jaar als eeuwigheid - Hoe groot is onze artistieke vrijheid?, over individuele wensen voor grafmonumenten - Grafmonument wordt individueeler, waarin de Terebinth bestuursleden Stokroos en Kortekaas aan het woord komen - Perfecte harmonie tussen interieur en kunst, over crematorium inrichting - Kleinzoon herdacht in Thailand grootvader - Zoeken in tweeënveertig boeken, de registers van het Ereveld in Loenen van oorlogsslachtoffers.

EPITAAF, uitgave Vereniging voor funeraire archeologie, driemaandelijks uitgave van Epitaaf vzw, O.L.Vrouwvoorplein 16, B-1020 Brussel.

Niet ontbreken kan de nieuwbrief van onze Belgische zustervereniging, waar No:6 van de 3de jaargang (1/1990) voor ons ligt.

Epitaaf is zeer actief in de vorm van dia-voordrachten, tentoonstellingen en excursies, waaronder trips naar Parijs en Londen.

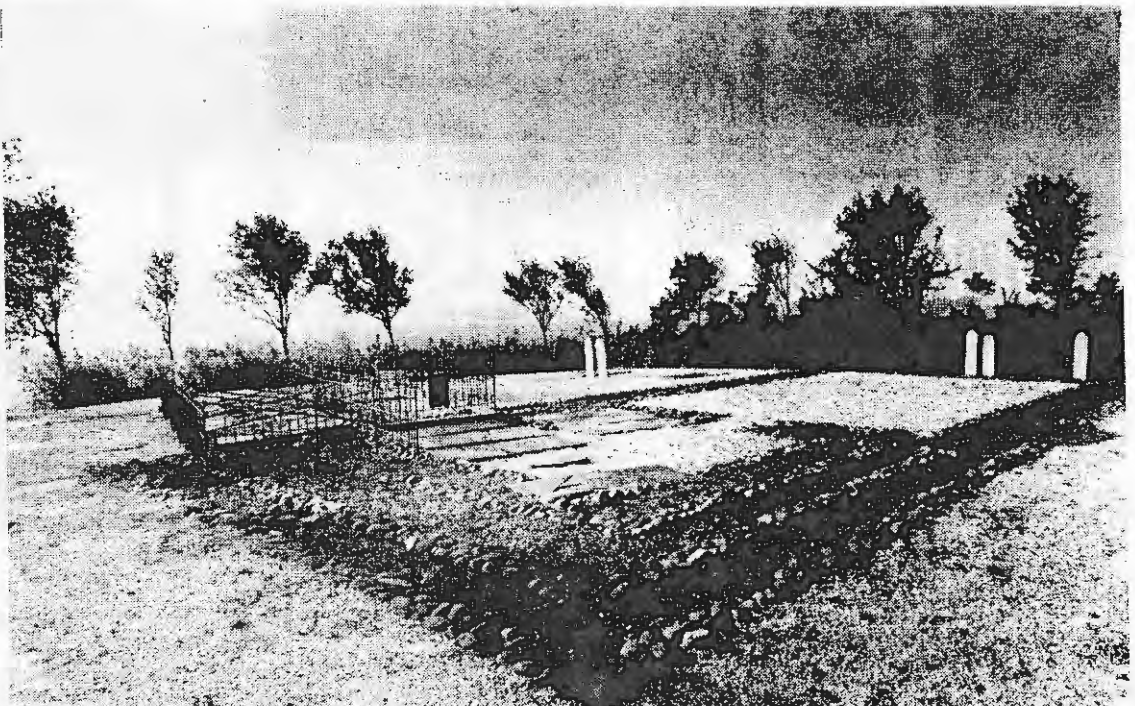
In dit nummer staat een artikel over het oude kerkhof van Hasselt, wat reeds in 1796 is opgericht en waar 'sindsdien meer dan een eeuw Hasseltse geschiedenis werd gearchiveerd in steen en brons'. Nog tal van monumenten zijn daar van over op een vrij goed onderhouden terrein. De oudste grafmonumenten die men er aantreft zijn drie stenen kruisen aan weerszijde van de kapel uit 1610, die van het vroegere kerkhof rond de Sint-Quintinuskerk werden overgebracht.

Kerkhofje krijgt opknapbeurt

● Groot Maarslag valt wel op, een nagal hoge wierde van bijna vier meter boven NAP tussen Mensingeweer en Schouwerzijl, minder bekend is Klein Maarslag. Aan de kant van de weg staat een bordje met de simpele tekst 'Hist. Begraafplaats', wie de moeite neemt die kant uit te gaan komt op een sfeeront kerkhofje terecht - wat bomen er omheen, een boerdertje, dat's alles. Toch stellen B en W van Leens voor om die gesloten historisch waardevolle begraafplaats voor de somma van 24.000 op te knappen.

Op het kerkhofje werden vroeger de mensen, onder wie gezaghebbende boeren, begraven uit het kerspel Maarslag. De betekenis van dat kerspel was tot aan het begin van de 14de eeuw aanzienlijk - de kerk was zelfs groter dan die van het aangrenzende Mensingeweer - maar dat veranderde toen de loop van de Hunze zich drastisch wijzigde: in plaats van naar het noorden werd er een westelijke weg gevonden, het huidige Reitdiep (vanaf Schouwerzijl).

Ongeveer 40 jaar geleden 'ontdekte' de vermaarde prof. Van Giffen Klein Maarslag. Hij groef het kerkhof op en liet op de plaats waar ooit de kerk had gestaan (afgebroken in 1811) steentjes leggen. Sindsdien heerst er op die begraafplaats enkel rust. B en

W willen die rust tijdelijk verstoren. Het kerkhof moet opgeknapt, de grafzerken moeten hersteld, het herstel van de inrijpoort kost bijna 8000 gulden, het hekwerk

moet worden geschilderd en er is een bank en een afvalbak nodig.

(Foto: Duncan Wijting)

Grafstenen met afbeeldingen van schepen, symbolen van de zeevaart of van andere beroepen die door de overledenen werden uitgeoefend, zijn geen zeldzaamheden op de oude begraafplaats van West-Terschelling. De steen van de Terschellinger boer Hessel Jetzes Boer met de afbeeldingen van het treurende paard heeft echter een eigen verhaal. De in 1817 te Formerum geboren Hessel boer trouwde op 45-jarige leeftijd met de twee jaar oudere Neeke Arjens Schaap uit Oosterend. Zij was de weduwe van Dirk Daniel Bos die in 1837 was overleden.

Na een huwelijk van 12 jaar overleed Hessel Jetzes Boer op 57-jarige leeftijd. Hij werd bij zijn voorgelicht op het kerkhof te Hoorn begraven, aan het pad naar de oude Romaanse kerk. Op zijn grafsteen werd een paard afgebeeld dat zich treurend over de baar buigt. In de aangebrachte tekst verwoordt het dier zijn verdriet om het heengaan van zijn baas.

Cees Boer uit Midsland herinnert zich het verhaal van de begrafenis van zijn oud-oom nog heel goed: „Ome Hessel werd op zijn eigen boerenwagen, getrokken door zijn eigen paard, naar het kerkhof gebracht. Toen het paard van de wagen werd losge-

‘Ik trok de wagen naar ’t somber graf’

haakt, liep het dier naar de baar en bleef daar met het hoofd over de kist gebogen staan. Het was een heel opvallend gebeuren, wat op de begrafenisgangers diepe indruk maakt. Het was net of het dier begreep wat er gebeurde. Misschien was dat ook wel zo. Paarden zijn tenslotte verstandige dieren. De familie heeft dit toch emotionele moment op de grafsteen van overledene willen vastleggen.”

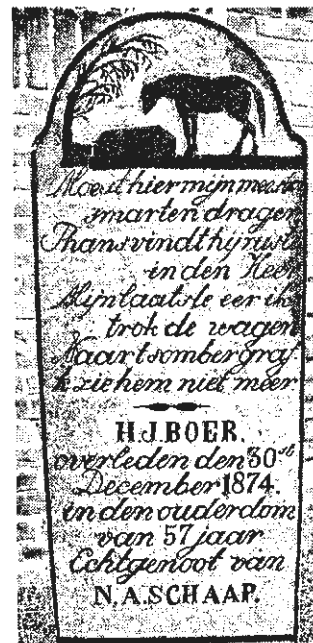
Over de illustratie op de grafsteen schreef de Terschellinger kunstenaar wijlen Jan Deodatus het volgende: „Het paard is uitgebeeld in een zijdelings silouet, het hoofd gebogen over de baar, waarover zich van de andere kant een treurboom buigt. Het geheel is vlak en doet denken aan de zwart-wit illustraties zoals die in het begin van deze eeuw in kinderboeken voor kwamen.”

Op de steen staat het volgende gedicht:

Moest hier mijn meester
Thans vindt hij rust in
den Heer
Mijn laatste eer,
ik trok de wagen
naar 't somber graf
'k zie hem niet meer.

Het lijkt niet meer te achterhalen wie deze tekst heeft samen gesteld.

De steen is overigens door louter toeval bewaard gebleven. Cees Boer: „Ik hoorde toevallig dat de grafsteen met vele andere was geruimd. Hij bevond zich „onder de kerk”. De daar verzamelde oude grafstenen worden op de duur kapot geslagen en dienen dan weer ter versteviging van kerkhofpaden. Het was begin 1950. Ik had net mijn eerste auto, ik heb de grafsteen uit Hoorn gehaald en een plaatsje in mijn tuin gegeven.” Later is de steen naar de tuin van het Natuur Historisch Museum te West-Terschelling overgebracht en heeft uiteindelijk

een plaats gekregen op de oude begraafplaats van West-Terschelling aan de voet van de vuurtoren Brandaris.

Nieuwe grafbrieven voor bijzondere begraafplaatsen

HOOGEZAND - Voortaan kan men alleen nog maar op de bijzondere begraafplaatsen in H-S en omgeving laten begraven op vertoon van nieuwe grafbrieven. Deze worden voor de duur van 10 tot 40 jaar uitgegeven door de Stichting Bijzondere Begraafplaatsen in H-S en omstreken, zo meldt het dagelijks bestuur in het jaarverslag 1987/1988.

De geldigheidsduur van de grafbrief kan overigens worden verlengd. Het voordeel van dit systeem is volgens het stichtingsbestuur dat men kan ingrijpen als de graven onverhoopt worden verwaarloosd, of als de financiële verplichtingen niet worden nagekomen. De genoemde stichting richt zich op zes bijzondere begraafplaatsen (in Sappemeer-oost, Sappemeer-kerk, Hoogezand, Kropswolde, Wolfsbarge en Kiel-Windeweer) met in totaal ruim 9000 grafsteden, die haar ter beheer en exploitatie worden aangeboden.

In het eerste jaarverslag meldt de Stichting verder dat men voortaan een jaarlijkse bijdrage voor het algemene onderhoud wil innen. Het gaat om een bedrag van 15 gulden per graf per jaar, met vijf gulden reductie voor de begraafplaatsen in Kiel-Windeweer, Sappemeer-oost en Sappemeer-kerk. In Kiel-Windeweer

De bijzondere begraafplaats Wolfsbarge.

gebeurt dat omdat het plaatselijke 'Algemeen Belang' jaarlijks 2000 gulden beschikbaar stelt voor het algemeen onderhoud van die begraafplaats, en in Sappemeer omdat de (burgerlijke) gemeente H-S nauwelijks onderhoudswerk verzorgt. Volgens het stichtingsbestuur is de toestand van de begraafplaatsen in anderhalf jaar tijd veel gunstiger geworden. „De erg lange onderbreking

van de restauratiewerkzaamheden aan de kerk in Sappemeer is door de aanwezigheid van afbraak- en bouw materiaal als storend ervaren, omdat dit als blikvanger fungeerde zodat de verbeteringen elders op het kerkhof niet opvielen”, zo is in het jaarverslag nog een kritische noot te lezen.

Kerkvoogdij N.H-gemeente beraad zich op herstelplan voor begraafplaats Wittewierum

TEN BOER Door de Stichting Landschapsonderhoud in Groningen is, op verzoek van B en W van Ten Boer, een plan opgesteld voor een algehele opknopbeurt voor de begraafplaats bij de N.H. kerk in Wittewierum. Uitvoering volgens dit plan kost in totaal f 25.000,-. In een gesprek met de Kerkvoogdij van de N.H.-gemeente Ten Post, Lellens en Wittewierum, de eigenaar van de begraafplaats, hebben B en W laten weten bereid te zijn maximaal eenderde deel van de kosten te willen bijdragen. Bij dit gesprek was ook de Stichting Oude Groninger Kerken, de eigenaar van de aangrenzende kerk, aanwezig.

Het herstel van de begraafplaats is in 1987 al eens aan de orde gesteld door het toenmalige GPV-raadslid H.J. Ritsema. Later hebben ook andere fracties aandacht gevraagd voor dit vervallen cultuur-monument.

„Als gemeentebestuur hebben we ook een morele plicht om een bijdrage in de kosten te leveren”, vindt verantwoordelijk wethouder H.J. Ritsema.

Met de vertegenwoordiger van de Kerkvoogdij is afgesproken dat het herstelplan wordt besproken in de eigen gelederen en dat er medio augustus over de uitkomsten van het gesprek wordt gesproken met B en W en de Stichting landschapsonderhoud.

Het plan van f 25.000,- kan ook 'geminimaliseerd' worden waardoor de bijdrage van de N.H. gemeente lager zal worden.

Onder het 'minimaliseren' wordt verstaan dat bepaalde onderdelen uit het restauratie-plan worden gehaald.

Landschapsonderhoud

Door de Stichting Landschapsonderhoud in Groningen is een totaal-plan gemaakt voor het herstel van de begraafplaats. Voor de uitvoering van dit werk heeft de Stichting een aparte ploeg van 5 mensen beschikbaar in het kader van een Werk- en Vakopleiding. De ploeg werkt nu nog bij de kerk van Rottum. Het project in Wittewierum zou een welkome uitdaging voor deze ploeg zijn. Het hangt in hoofdzaak van de N.H. Kerkvoogdij af of het plan uitgevoerd kan worden.

De Stichting landschapsonderhoud kan het project erg goedkoop uitvoeren (een uurloon van f 6,60) omdat de Stichting zwaar gesubsidieerd wordt door de gemeente Groningen en de Arbeidsvoorziening.

Groninger kerken

Aan de eventuele bijdrage van de

gemeente Ten Boer heeft het college de eis verbonden dat de begraafplaats na de opknopbeurt in beheer en onderhoud komt van de Stichting Oude Groninger Kerken. Deze stichting is al eigenaar van de naastgelegen kerk. In prin-

cipe staat de Stichting Oude Groninger Kerken niet afkerig tegenover de overname van het kerkhof maar moet daarover nog wel een besluit nemen in het Stichtingsbestuur.

ff

ff

DONATIE 1990

Vele donateurs hebben hun jaarlijkse contributie reeds voldaan. De penningmeester zal het op prijs stellen wanneer zij die nog niet betaald hebben de jaarlijkse bijdrage alsnog overmaken naar onze bankrekening. Donatie van particulieren minimaal f 25,- per jaar, organisaties minimaal f 100,- per jaar. Hogere bijdragen zijn uiteraard zeer welkom!

Bank: ABNbank den Haag, rekeningnummer 54.41.15.422. Postgironummer van de bank is 7112. Bij giroovermaking s.v.p. vermelden: 'Donatie 1990 Stichting 'de Terebinth', rekeningnummer 54.41.15.422'.

Adres Penningmeester: C. Huisman, Gaardedreef 29, 2723 AK Zoetermeer, (telefoon: 079-315294.)

ff

ff